
Žarko Lazarevič

Razplet kmečke dolžniške krize v Jugoslaviji tridesetih let v primerjavi z nekaterimi evropskimi državami

Na začetku tridesetih let je jugoslovansko in z njim tudi slovensko kmetijstvo, podobno kot drugje v Evropi, zašlo v hudo krizo, ki se je zrcalila v veliki zadolženosti kmečkega prebivalstva. Tako je vprašanje razdolžitve kmetov postalo eno osrednjih gospodarsko in socialno-političnih vprašanj jugoslovanske stvarnosti v tridesetih letih. Zaradi pretežno agrarnega značaja starojugoslovanske ekonomije so kmečki dolgovi, ki so imeli številne reperkusije, hromili celotno gospodarsko aktivnost v državi. Zato je bila hitra rešitev več kot nujna. Vendar jugoslovanske oblasti pri tem niso bile hitre in učinkovite kot bi pričakovali glede na vsoto dolgov in število dolžnikov,¹ čeprav so pričele ukrepati sočasno z drugimi primerljivimi evropskimi državami. Problem kmečkih dolgov so pustile tleti kar štiri leta in pol, od aprila 1932 s proglasitvijo moratorija, ki problema ni odpravil z dnevnega reda, temveč je samo trenutno olajšal razmere, pa vse do septembra 1936. leta, ko so izdali "Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov". Omahovanje je po svoje tudi razumljivo, saj je izvedba razdolžitve dolgotrajen, večleten proces, ki je zahtevala temeljito pripravo in upoštevanje številnih stranskih učinkov. Tako kot dolgovi niso nastali naenkrat,² tudi razdolžitve ni bilo moč, razen s splošnim odpisom dolgov, izvesti čez noč. Kljub tem olajševalnim okoliščinam je jugoslovanska počasnost, seveda v primerjavi z drugimi evropskimi državami, kjer so vlade imele bolj izostren občutek za realno stanje gospodarstva, težko

¹ Po anketi Privilegirane agrarne banke je bilo v letu 1932 v državi 709.525 kmetov zadolženih za slabih 7 milijard dinarjev. V Sloveniji so tedaj ugotovili za 1,2 milijarde dinarjev dolgov pri 61.490 zadolženih kmetih, kar je pomenilo skoraj tretjino vseh gospodinjstev, ki so se preživljala s kmetijstvom. Podrobneje glej Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi v Jugoslaviji v obdobju med obema vojnama (Prispevki za novejšo zgodovino XXX, 1990, št. 1-2, str. 81-87), ki je povzema podatke Milana Komadinića iz njegove temeljne študije o teh vprašanjih Problem seljačkih dugova, Beograd, 1934, cir., str. 59-60.

² Ob nastanku jugoslovanske države naj bi kmečki dolgovi v Sloveniji znašali 16 milijonov dinarjev, že štiri leta kasneje so jih cenili na 50 milijonov (Kmetijski list, 14.5. 1924). Večina kmečkih dolgov se je zaradi spremenjenih gospodarskih razmer (zapiranje tržišč, deflacija) nakopičila v drugi polovici dvajsetih let, kar potrjujejo tako uradni podatki kot tudi raziskava o kmečkem zadolževanju, opravljena po zemljiški knjigi na primeru šestih vzorčnih katastrskih občin. Tako je bilo v letu 1927 samo pri denarnih zavodih zadolženo nekoliko čez 400.000 kmetov, ki so skupno dolgovali slabe tri milijarde dinarjev. Slovenski kmetje so k temu prispevali dobrih 200 milijonov dinarjev. Ob upoštevanju tudi dolgov pri privatnih upnikih pa se je ta vsota povzpela na 600 do 700 milijonov dinarjev. Dolgovi so nato še naraščali in na začetku tridesetih let je Kmetijska družba cenila dolg slovenskih kmetov že na milijardo dinarjev. O poteku zadolževanja in strukturi dolgov glej Ž. Lazarevič: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918-1941. Prispevki za novejšo zgodovino XXIX, 1989, št. 1-2, str. 349-383. O višini zadolžitve v posameznih obdobjih pa glej še Velimir Bajkić: Seljački kredit. Beograd, 1928, cir., str. 24; Bankarstvo 1928, št. 1, str. 38; Fran Trček: Kmečki dolgovi v preteklosti. Kmečki glas 1963, št. 43 in Komadinić, nav. delo, str. 37.

opravičljiva. Kakor bomo spoznali v nadaljevanju, so bili v tem času v tujini že podani vzorci in tudi domači predlogi so bili ravno tako obelodanjeni.³ Ta spoznanja bi bilo potrebno le ovrednotiti in modificirati jugoslovanski stvarnosti primerno ter nato sprejeto solucijo čimhitreje uresničevati, saj bi bila tudi slaba rešitev boljša kot nikakršna. Vzroke odlašanja je težko ugotoviti. Zna biti, da je nekaj resnice tudi v Vučkovičevi zelo ostri kvalifikaciji vlad v letih gospodarske krize, kar se je pokrivalo z leti vladavine Jugoslovanske nacionalne stranke, ki naj ne bi imela nikakršnega koncepta razvoja države, vsled birokratskega načina dela in razmišljanja, neiznajdljivosti, slabe informiranosti in neinicativnosti.⁴ K temu je potrebno dodati še zelo močan pritisk upnikov, zlasti vplivnih bančnih krogov, ki so dolgo časa zavračali kakršnokoli misel na odpis dela dolgov z utemeljitvijo, da kmetje kot celota nikakor niso prezadolženi.⁵ Odpis, četudi samo dela dolgov, odpisa vseh dolgov tako ni zahteval noben resen političen ali gospodarski dejavnik v državi, se jim kazal kot "sodni dan", ker jim je tovrstni ukrep pomenil razkroj poslovne in dolžniške morale, ki bi našel odmev oziroma bi bil vzgled tudi dolžnikom iz vrst drugih slojev prebivalstva.

* * *

V državah, ki so imele pretežno agrarni značaj, kot so bile Bolgarija, Romunija, Madžarska, Poljska in Jugoslavija, je bil problem zadolženosti kmečkega življa izrazitejši in je temu primerno zahteval tudi radikalnejše ukrepe. Nasprotno pa je v industrijsko razvitih državah zadostovalo že blažje ukrepanje v obliki raznih olajšav pri odplačevanju kmečkih dolgov.

Države jugovzhodne Evrope Jugoslavija, Bolgarija in Romunija so vse na isti dan, to je 19. aprila 1932, uveljavile moratorij za kmečke dolgove, kar je verjetno posledica skupnega udejstvovanja teh držav v "Agrarnem bloku" podonavskih dežel.⁶ Od tu naprej pa so se njihove poti ločile. Bolgari so že čez dobro poldrugo leto izdali zakon o razdolžitvi v obliki konverzije, ki pa ni zajemal samo kmetov,

³ O domačih predlogih za razrešitev kmečke dolžniške krize glej Bankarstvo 1928, št. 7 in 12, str. 292-296, 401-404; Komadinić, nav. delo, str. 28-30, 71-80; Bajkić, nav. delo, str. 28, 83-93; Vladimir Pušenjak: Razdolžitev kmečkega stanu in Ali je kmečki stan v naši državi prezadolžen?, Domoljub 1928, št. 34 in 36, str. 528-529, 565.

⁴ Miloš Vučković: Uticaj svetske privredne krize 1929-1932 na privredu stare Jugoslavije. Svetska ekonomska kriza 1929-1934 godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope. SANU, Balkanološki institut Beograd, 1976, cir., str. 197.

⁵ Tezo o znosni zadolženosti kmetov so bančniki dokazovali s podatki o vrednosti kmečke zemlje in inventarja, ki naj bi v letu 1928 dosegala 70 milijard dinarjev. Kmečki dolgovi so po njihovem tako znašali le dvajsetino kapitala v kmetijstvu. Svoji tezi v prid so navajali tudi kmečke vloge pri denarnih zavodih, ki naj bi presegali dolgove, vsaj v Sloveniji je bilo tako. Pri tem pa so pozabili povedati, da so med kmete uvrščali vsakogar, ki je prebival na podeželju, pa četudi je svoj dohodek ustvarjal v drugih dejavnostih in se ni ukvarjal s kmetovanjem. Podrobneje o teh vprašanih glej Komadinić, nav. delo, str. 71-73; Bankarstvo 1928, št. 7, str. 328-329 in Nikola Vučo: Agrarna kriza v Jugoslaviji 1930-1934. Beograd 1968, str. 112, 202 (dalje Vučo, Agrarna kriza).

⁶ Podrobneje o agrarnem bloku podonavskih dežel glej N. Vučo: Agrarni blok podonavskih zemalja u vreme ekonomske krize 1929-1933. Svetska ekonomska kriza 1929-1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope, str. 29-51, (dalje Vučo, Agrarni blok).

temveč tudi zadolžene obrtnike in trgovce. Linearno so znižali obrestno mero in glavnico dolga za 40 % do določene višine dolga. Dolgove so kmetje odplačevali dolgoročno, dolžina odplačevanja pa se je določala v odvisnosti od višine dolga od 2 do 10 let, v primerih izjemno visokih dolgov pa tudi do 15 let. Ves postopek so vodile za ta namen ustanovljene likvidacijske komisije, v katerih so bili tudi predstavniki kmetov. Dolgove je prevzemala novo formirana Amortizacijska blagajna v sklopu Direkcije državnih dolgov, ki je upnike izplačala z obveznicami, z dvajsetletno amortizacijsko dobo.

V Romuniji so že leto dni po proglasitvi moratorija pripravili zakon o razdolževanju, ki pa ga je ustavno sodišče razveljavilo. Zato se je dejansko razdolževanje pričelo v letu 1934. Romuni niso posegali v dolžniško upniška razmerja, ampak so ohranili dotedanja. Postopek razdolžitve so vodila sodišča, ki so izračunavala dolgove posameznikov in jih nato linearno zniževala za polovico. Kmetje naj bi jih odplačali v 17 letih, na začetku so predvideli nizke anuitete, ki so v kasnejših letih naglo naraščale. V primeru predčasnih plačil so sodišča še dodatno zniževala kmečke dolgove.

Tudi Madžari so v letu 1932 proglasili moratorij za kmečke dolgove. Na tem koncu Evrope so nato prvi prešli z linearne zaščite kmetov, kar je moratorij bil, na individualno obravnavo in že čez pol leta pričeli izvajati razdolžitev kmetov. Uresničevanje so poverili sodiščem, ki so določala modalitete razdolževanja za vsakega kmeta posebej. Odpisi dolgov in roki odplačevanja so se določali v odvisnosti od stopnje zadolženosti, ki so jo presojali na podlagi katastrskega donosa kmetij in temu primerne plačilne sposobnosti dolžnikov. Tudi madžarsko razdolževanje je imelo značaj konverzije, le da je dolgove prevzemalo finančno ministrstvo samo, ki je nato v dvajsetih letih izplačalo upniške terjatve.

Med državami, ki so v letu 1932 storile prvi korak pri zaščiti kmetov je bila tudi Poljska. V decembru so izdali zakon o razdolžitvi kmetijstva in obenem uvedli triletni moratorij za odplačevanje dolgov. Poljaki so ločili tri tipe zadolženih kmetij, pač glede na velikost. Poleg tega pa so upoštevali še stopnjo zadolženosti kmetije, kar so merili z razmerjem med prometno vrednostjo zemlje in dolgovi. Vsem je bilo skupno znižanje obrestne mere in podaljšani odplačilni roki. Uresničevanje zakona so poverili Državni likvidacijski banki, ki je sama zelo redko prevzemala dolgove. Njena naloga je bila določitev postopka razdolžitve vsakega kmeta posebej in kritje polovice izgub, ki so jih utrpeli upniki zaradi znižanja obrestne mere in dolgoročnega odplačevanja.

Precej samosvoj način razdolževanja so si v letu 1933 omislili Nemci. Vsi kmetje, katerih dolgovi so presejali dve tretjini prometne vrednosti njihovega imetja, so bili deležni polovičnega odpisa glavnice dolga, drugim pa so linearno znižali obrestne mere. Na Nemškem niso ustanavljali novih institucij za konverzijo kmečkih dolgov, temveč je to nalogo lahko opravila vsaka državna ali javna finančna institucija, ki je imela pooblastilo kmetijskega ministrstva. Edinstveno v Evropi je bilo, da si je dolžnik nato sam izbral ustanovo, pri kateri bi izvedli njegovo razdolžitev, pod pogojem, da ga je bila pripravljena sprejeti. Taka ustanova

je nato izplačevala upnikom tekom odplačilne dobe le obresti za njihovo terjatev, glavnico pa naj bi dobili povrnjeno šele po koncu odplačevanja. Razliko med obrestnimi merami je krila država, breme znižane glavnice pa je šlo na račun upnikov. V primeru, da so upniki zaradi odpisov zašli v likvidnostne težave, ki bi lahko ogrozile njihov obstoj, jih je državna Rent banka izplačala v celoti z obveznicami. Slednje so bile vnovčljive preko lombardiranja.

V srednjeevropski Čehoslovaški kmečkim dolgovom niso posvečali velike pozornosti. Država je posredovala le v primeru dražb, ko so sodišča morala odrediti odložitev prisilne izterjave. Švicarji so od leta 1932 dalje finančno pomagali kmetom, katerih ekonomski obstoj so ogrožale prisilne izterjave. Ker je bilo potencialnih kmečkih bankrotov veliko, so dve leti kasneje linearno vsem zadolženim kmetom odložili plačevanje glavnice in znižali obresti. Tudi na Švedskem in Norveškem je država finančno pomagala kmetom pri prisilnih izterjavah, tako da je odkupovala njihove dolgove po ceni, ki je bila za 40 % nižja od nominalne vrednosti. V primerih, ko ni posredovala, je lahko upnik prisilno izterjal ravno tako samo 60 % vrednosti dolga, se pravi da so dejansko prezadolženim znižali dolgove. Kmetom, katerih dolgove so odkupili, so nato znižali obresti in podaljšali odplačilne roke.

V Združenih državah Amerike je Roosveltova administracija problem kmečkih dolgov dojemala skozi prizmo likvidnosti bank, ki so kreditirale kmetijstvo. Da bi izboljšala njihovo likvidnost, je vlada dala državnim agrarnim bankam velike kredite, s katerimi so odkupovale kmečke dolgove pri privatnih bankah. Za okrepitev rentabilnosti ameriškega kmetovanja in gospodarstva kot celote so z ukrepi monetarne politike, kot je bila enkratna devalvacija nacionalne valute (prehod na srebrno podlago) in kasnejša dozirana inflacija, želeli dvigniti vse cene na predkrizni nivo iz leta 1929.⁷

* * *

Ukrepe držav za zaščito kmetijstva in razdolževanje kmetov lahko posplošimo in izpostavimo nekaj skupnih značilnosti. V prvo skupino spadajo ukrepi splošne finančne politike. Značilnost je razvrstitev nacionalnih monet, da bi dosegli dvig cen, po možnosti na nivo iz let 1928 in 1929. Najbolj dosledno so tako politiko manipuliranega denarja izvedli v Združenih državah Amerike.

V drugo skupino se uvrščajo dejanja splošne agrarne politike, s katerimi se ravno tako teži k dvigu cen, vendar brez devalvacije valute. V državah uvoznih kmetijskih pridelkov so s protekcionistično agrarno politiko in z visokimi carinskimi pregradami drastično omejili uvoz hrane in tako dvignili domače cene. Seveda kmetijskim izvoznicam, med njimi tudi Jugoslaviji, ni bila na voljo tako lahka pot, ker so na notranjem tržišču lahko obdržale visoke cene le z odpravo viška produkcije. To so največkrat storile s prodajo presežka v tujino po

⁷ Bilten Priviligovane agrarne banke št. 15-16/1935, Prilog br. 13, str. 3-13, (dalje Bilten PAB, št.).

dumpinških cenah (početje PRIZADA⁸ v Jugoslaviji na primer). Razliko oziroma izgubo, ki je nastala ob izvozu, so pokrivali domači potrošniki s povečevanjem prometnih davkov in drugih davčnih stopenj.

Tretja skupina zajema ukrepe posebne agrarne politike, ki jo delimo v tri etape. V prvi država preprečuje prisilne poravnave, pri čemer je v začetku zaščita kmetov linearna, a nato v kratkem času preide na individualno. V drugi etapi zakonodajalec definira in ščiti samo prezadolžene kmete, katerim zniža glavnico dolgov. Ostali kmečki dolžniki pa so bili deležni znižanja obresti in podaljšanih odplačilnih rokov. V nekaterih državah so odredili linearno znižanje kmečkih dolgov za vse kmete. V tretji etapi je bilo nujno poskrbeti za upnike, ki so zaradi odloženih plačil zašli v likvidnostne težave. Zadolženim kmetom je bilo vseeno komu dolgujejo, ali dotedanjemu upniku ali državi v obliki neke, ponavadi državne banke. Konverzijo dolgov so torej izvajali, kar je potrebno izrecno poudariti, v korist upnikov in ne dolžnikov, za katere bi moralo biti poskrbljeno že v prejšnjih etapah. S prevzemom terjatev se je država obvezala pokriti upnikom izgube, ki so jih utrpeli zaradi znižanja obrestne mere ali/in glavnice v celoti ali le deloma. V skladu z obljubo je morala država izplačati tudi upniške terjatve. Največkrat so to storili z obveznicami, ki so bile izplačljive v nekem daljšem časovnem obdobju, ponekod v celoti, drugod delno. Prejete obveznice so upniki lahko lombardirali, običajno pri državnih institucijah in tako prišli do prepotrebnihi likvidnostnih sredstev.⁹ Država je v bistvu prislila upnike, da so odpisali del slabih naložb na račun lastnih sredstev, preostanek pa je prevzela sama v obliki javnega dolga. Na ta način so denarni zavodi lahko izdelali transparentne bilance, ki so njihovo poslovanje kazale v bistveno drugačni luči kot do tedaj.¹⁰

* * *

Če sedaj preidemo k razčlenjevanju dogajanja v Jugoslaviji ob upoštevanju ravnokar posplošenih ukrepov ekonomske politike, vidimo, da prva skupina ukrepov ni bila izvedena v celoti. Ravno na predvečer krize, to je v letu 1931 so se Jugoslovani odločili izvesti zakonsko stabilizacijo dinarja, kar je pomenilo postavitev dinarja na zlato devizno podlago, ki naj bi omogočila trajno trdnost jugoslovanske valute. V letu 1931 in še kasneje je vlada vodila brutalno deflacijsko politiko, v času največje krize v državi pa je Narodna banka celo dvignila eskontno stopnjo za odstotek. Vladni eksperti so menili, da je bila deflacijska politika nujna, ker je s padcem cen dinar pridobil na kupni moči, kar je narekovalo

⁸ Priviligovano akcionarsko društvo za izvoz zemaljskih proizvodov. Ustanovljeno je bilo na osnovi zakona o izrednem kreditu za organizacijo izvoza deželnih pridelkov z dne 15. 4. 1930. Glej Uradni list št. 15/1929, str. 157-158.

⁹ Razdelitev posameznih politik je povzeta iz ravnokar citiranega Biltena PAB, str. 14.

¹⁰ S takimi primeri neizterljivih bančnih naložb imajo opravka dandanes tudi v našem bančnem sistemu. Predlagane rešitve za sanacijo bančnega sektorja naše narodne ekonomije gredo tudi v podobni smeri kakor v tridesetih letih, saj naj bi del slabih naložb banke odpisale, preostanek pa bi prevzela država preko Agencije za sanacijo bank, kar bi se vneslo v javni dolg Republike Slovenije.

redukcijo kreditov, obsega denarne mase v obtoku in varčevanje pri izdatkih. Kljub želji po ohranitvi trdne valute pa vladi in Narodni banki ni preostalo drugega, kot da sta zaradi zaostrenih razmer v gospodarstvu odpravili konvertibilnost in ponovno uvedla režim deviznih omejitev ter po angleškem zgledu devalvirala dinar, uradno za 28 %, na tujih finančnih pa se je njegova vrednost znižala za 35 %. Že sama devalvacija je bila za jugoslovanske monetariste dovolj velik kompromis, tako da niso dovolili pričakovane ekspanzivne monetarne politike, temveč sta vlada in Narodna banka še nadalje izvajali strogo restriktivno denarno politiko, predvsem z reduciranjem kreditov denarnim zavodom. V kombinaciji z velikim znižanjem hitrosti obtoka razpoložljive denarne mase, kar je bila posledica tezavriranja gotovine pri posameznikih in bankah, je to povzročilo nov deflacijski val, ki je hitro izničil za tisti čas blagodejni devalvacijski učinek.¹¹

Pozivov k vodenju ekspanzivne denarne politike ni manjkalo in ravno ob vprašanju smeri monetarne politike so se kresala mnenja, ki so obenem tudi določala jugoslovansko inačico razdolžitve kmetov in sanacije denarnih zavodov. Več ali manj so se vsi strinjali o nujnosti izvedbe razdolžitve v obliki konverzije s podaljšanimi odplačilnimi roki, pri čemer je bilo nebstveno katera državna banka bi prevzela kmečke dolgove. V državi sta se izoblikovali dve, med seboj izključujoči se gledanji na konverzijo, ki ju pogojno lahko označimo za inflacijsko in neinflacijsko. Pristaši prve solucije so terjali, da država prevzame vse dolgove in izplača upnike v gotovini s pravim denarjem oziroma državnimi bankovci, ki bi jih izdala vlada in ne nacionalna emisijska ustanova. Tak način sanacije upniških institucij bi v državi zagotovo povzročil znatno inflacijo, saj bi v obtok prišla velika količina denarja brez kakršnegakoli pokritja. Državni denar običajno izdaja finančno ministrstvo v obliki kovancev ali bankovcev za manjše zneske, ki so nujno potrebni za nemoten potek plačilnega prometa. Tak denar je v Jugoslaviji tedaj že krožil. Torej bi vlada morala izdati enake bankovce, kot jih že tiskala Narodna banka. V vsakem primeru bi tako prišlo do emisije brez pokritja, kar bi deželi prineslo inflacijo. Že iz argumentacije je razvidno, da so tovrstno rešitev zastopali predvsem denarni zavodi ne meneč se za narodnogospodarske koristi, ker bi s prenosom kmečkih dolgov na državo in poplačilom njihovih terjatev očistili bilance neizterljivih naložb in premostili likvidnostne težave. Ravno zaradi pričakovanih inflacijskih učinkov so vlade in vplivni krogi ostro nasprotovali taki sanaciji denarnih zavodov in poudarjali potrebo po neinflacijskem reševanju vprašanja velike zadolženosti kmečke populacije. Strinjali so se s konverzijo, vendar naj bi upnike izplačali z obveznicami, ki naj bi se dolgoročno amortizirale, žal pa zelo dolgo niso predložili praktičnega udejanjanja svoje vizije.¹²

¹¹ Gordana Gnjatović: Stari državni dugovi, Prilog ekonomskoj i političkoj historiji Srbije i Jugoslavije 1862-1941. Beograd 1991, str. 154-160; Jozo Tomašević: Finansijska politika Jugoslavije 1929-1934. Zagreb 1934, str. 41-49; Vuk Vinaver: Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935. ISI, Beograd 1987, str. 104-107; Vučković, nav. delo, str. 208-210.

¹² Bilten PAB št. 1/1936.

Zastopniki ene ali druge smeri so se oglašali iz vseh koncev države, vendar naj bi med zagrebškimi in vojvodinskimi finančniki prevladovali pristaši inflacijske usmeritve. Nasprotno pa naj bi bili v Beogradu in v vladnih krogih ter v krogih monetarne oblasti v večini odločni antiinflacionisti.¹³ Ob tem vprašanju je med slovenskimi zadružniki tudi prišlo do razhajanj. V katoliško usmerjeni Zadružni zvezi so vse do leta 1935 stavili na zahtevo po takojšnji zadovoljitvi upnikov z emisijo novih dinarjev, kar je bilo nedvomno tudi politično pogojeno.¹⁴ Že vnaprej so zavračali očitke o inflacijskem naboju, ker so bili prepričani, da bi novi denar imel kritje v zemlji z intabulacijami dolgov, kar naj bi bilo skorajda enakovredno zlatu. Šlo naj bi le zato, da se v gospodarstvo vbrizga svež denar, ki naj bi omogočil ponoven zagon. Prepričani so bili, da bi pozitivni učinki denarne infuzije zagotovo prevladali nad negativnimi, ali kakor so se sami slikovito izrazili, "naše gospodarstvo (...) je podobno danes suhi strugi reke, v katero se more steči mnogo vode, ne da bi nastala nevarnost poplave".¹⁵ Pri poplavi so seveda imeli v mislih inflacijo.

V liberalno usmerjeni Zvezi slovenskih zadrug, ki je bila politično bolj navezana na vlade Jugoslovanske nacionalne stranke, so po proglatitvi moratorija vztrajali na realnem pokritju upniških terjatev. Breme razdolževanja kmetijstva in sanacije denarnih zavodov naj bi nosili vsi sloji preko fiskalnega sistema, pri čemer naj bi bolj obdavčili v krizi najmanj prizadete. Zgledovali so se po nemškem primeru, kjer so industriji in bančništvu, ki sta z visokimi cenami izdelkov, kapitala in storitev kovala visoke dobičke pri kmečkem zadolževanju, naložili posebne dajatve.¹⁶ Ta stališča so liberalno usmerjeni zadružniki zagovarjali vse do leta 1935, ko so jih opustili s pridružitvijo skupni resoluciji jugoslovanskih zadružnih zvez, v kateri so terjali inflacijsko sanacijo denarnih zavodov z izdajo državnega denarja.¹⁷ Sprememba stališč je bila verjetno posledica vladne neaktivnosti, ki je vse predloge le odklanjala, sama pa očitno ni bila sposobna ponuditi rešitve v skladu z javno deklariranimi stališči o neinflacijski razdolžitvi. Kljub solidari-ziranju z jugoslovanskimi zadružniki so pri Zvezi slovenskih zadrug že naslednje leto ponovno nekoliko korigirali svoja stališča in se zopet vrnil k stari zahtevi po realnem kritju stroškov razdolžitve z obveznicami, a le v skrajnem primeru.¹⁸

Med preostalimi slovenskimi finančnimi krogi, v virih žal neidentificiranimi, se je izoblikovala še ena zelo zanimiva vizija razdolžitve, ki je temelječ na tujih

¹³ Prav tam.

¹⁴ Zadružna zveza je bila politično navezana na Slovensko ljudsko stranko, ki je bila tedaj v času diktature prepovedana in je že zato odklanjala vladne predloge. To jih ni potem v letu 1936 prav nič motilo, da ne bi podprli neinflacijske sanacije denarnih zavodov, ko je v oblastni koaliciji Jugoslovanske radikalne zajednice sodelovala tudi Slovenska ljudska stranka.

¹⁵ Narodni gospodar št. 12/1934, str. 197-199 in št. 8-9/1935, str. 120. Več in natančneje o tvrstni razdolžitvi glej v podrobni razčlenitvi in utemeljitvi Milana Ivšiča: Seljačko razduživanje - oživljavanje naše privrede, Zagreb, 1936.

¹⁶ Zadružni vestnik št. 7-8/1932, str. 111; Domovina, 25.8. 1932 in Kmetki list, 25. 8. 1932.

¹⁷ Kmetki list, 21. 8. 1935.

¹⁸ Zadružni vestnik št. 8/1936, str. 122-124.

vzorih skušala kompromisno združiti obe prevladujoči težnji. Izhajala je iz stališča, da je vzrok kmečke dolžniške krize padec kmetijskih cen in s tem znižanje kmečkih dohodkov. Zato je bilo nujno vzpostaviti predkrizno relacijo vrednosti dolgov z aktualno vrednostjo denarja, za kar je bila najprimernejša devalvacija, ki bi dvignila nivo cen in s tem tudi kmetove dohodke. Kmetom bi tako omogočili redno servisiranje vsaj dela dolgov. Odpisani del dolgov bi upnikom nadoknadila država iz razlike, ki bi nastala z valorizacijo zlate in valutne podlage nacionalne monete. Če bi dinar devalvirali za 40 %, bi v državi poleg višjih cen dobili še 800 milijonov dinarjev, ki bi jih država porabila za odkup kmečkih dolgov pri denarnih zavodih. Predvidevali so, da bi se ta denar kaj kmalu ponovno pojavil na tržišču v iskanju ustrezno donosnih kratkoročnih aranžmajev. Država bi morala nato izdati kratkoročno izplačljive bone ali obveznice, da bi absorbirala višek sredstev, ker bi v nasprotnem primeru imel inflacijske učinke. S prodajo teh vrednostnih papirjev pridobljeni denar bi zopet uporabili za odkup kmečkih dolgov. Tako bi postopoma država prevzela vse kmečke dolžnike in upnike rešila likvidnostnih težav.¹⁹ Vsekakor bi bila to elegantna operacija, čeprav zelo komplicirana, s katero bi ob minimalni inflaciji izvedli v narodnogospodarskem oziru zelo pomembno dejanje, ko bi na eni strani sanirali kreditni sistem in olajšali bremena dolžnikov. Kakor bomo spoznali kasneje, vlada Jugoslovanske radikalne zajednice, ki je končno domislila in udejanila konverzijo kmečkih dolgov, ni upoštevala vseh zgornjih predlogov v celoti, temveč je ubrala srednjo pot in skušala zadovoljiti tako upnike kot dolžnike, obenem pa tudi obvarovati gospodarstvo pred inflacijo.

* * *

Med ukrepi splošne agrarne politike, ki so tudi imeli namen zagotoviti dvig cen, vendar brez devalvacije valute, velja v jugoslovanskih razmerah izpostaviti državno intervencijo na žitnem tržišču. Za intervencijo na žitnem tržišču so se odločili, ker so menili, da je cena žitaric, zlasti pšenice, najodločilnejši pokazatelj in usmerjevalec gibanja cen v drugih kmetijskih panogah. Glede na različne pogoje in tehniko izvajanja, kar je opravljalo za ta namen pooblaščenno državno podjetje znano pod imenom PRIZAD, ločimo dve vrsti intervencije. Prvo, ki so jo sodobniki popularno imenovali "žitni režim" in so jo izvajali v letih 1931 in 1932, označujemo za togo intervencijo. Drugo, ki obsega čas do druge svetovne vojne, pa imenujemo gibka intervencija. Obe tehniki sta morali rešiti tri različne, a med seboj tesno prepletene probleme: cene žitaric, organizacijo izvoza in financiranje žetve. Ločnica je v tem, da je v prvi dobi veljal državni žitni monopol tako v notranji kot tudi zunanji trgovini. V drugem obdobju po letu 1932 pa je država po zagotovljenih cenah odkupovala le tolikšno količino pridelkov, kolikor jih je lahko izvozila glede na trgovinske sporazume v obliki preferencialnih kontingentov, da bi odstranila višek produkcije. Z intervencijo je jugoslovanskim

¹⁹ Bilten PAB št. 1/1936.

oblastem uspelo skozi vsa trideseta leta obdržati notranje cene žitaric nad svetovnimi, kar je bil zelo pomemben dosežek, ceno katerega so seveda plačali domači potrošniki.²⁰

* * *

Prispeli smo že do tretje skupine ukrepov posebne agrarne politike. Tako kot drugod so tudi v Jugoslaviji na začetku linearno zaščitili dolžnike, kar je uvedba moratorija aprila 1932 z zakonom o zaščiti kmeta tudi pomenila. Obenem je ta zakon uveljavil tudi znižanje obrestne mere na 6 % pri novih posojilih. Linearno so bili zaščiteni tako kmētje, kot tudi denarni zavodi, ki so lahko zaprosili za odlog izplačila vlog in drugih obveznosti, če so zaradi moratorija zašli v likvidnostne težave.²¹ Zakon je imel vgrajeno tudi zelo pomembno nedoslednost, saj se njegova določila niso nanašala na terjatve Narodne, Privilegirane agrarne in Državne hipotekarne banke, na terjatve kreditnih zadrug ter na javne terjatve (davki!). Omenjeni zavodi so svoje terjatve lahko nemoteno izterjevali brez vsake omejitve kakor dotlej,²² kar je kmetijski minister Demetrović opravičeval z mnogo nižjo obrestno mero, ki so jo zaračunavali pri podeljevanju posojil.²³

²⁰ Natančneje o problemih državne intervencije v Jugoslaviji glej J. Flere: Pšenična intervencija in Slovenija, Tehnika in gospodarstvo št. 9-10/1939, str. 207-220; Vučo, Agrarna kriza, str. 180-185. Ker so ta vprašanja zelo tesno povezana z dogajanjem na mednarodni ravni, zlasti z državami "Agrarnega bloka", je za ta okvir nujno upoštevati še Vučo, Agrarni blok, str. 29-51 in isti, Agrarna kriza, str. 157-169. Nadalje še Tomašević, nav. delo, str. 51-69; Vinaver, nav. delo, str. 89; Smiljana Đurović: Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918-1941. ISI, Beograd, 1986, str. 93-106.

²¹ Moratorij je povzročil upnikom veliko težav. Po uredbi so denarni zavodi imeli pravico prositi ministrstvo za trgovino in industrijo, kreditne zadruge pa preko svojih central kmetijsko ministrstvo, za preložitve izplačil, sanacijo ali izvenstečajno likvidacijo, če niso zmogli sproti poravnnavati obveznosti do vlagateljev. Ministrstvu sta na podlagi izplačilnih načrtov zaščito odobravali največ za dobo petih let. Po odobritvi sta glede na lstno presojo lahko poslali v omenjene institucije tudi komisarje, ki so nadzirali ali prevzeli upravljanje zaščitene denarnih zavodov v svoje roke. Že naslednji dan po izdaji zakona v aprilu 1932 je Prva hrvatska štedionica iz Zagreba zaprosila za zakonsko zaščito, kmalu pa so ji sledili vsi veliki denarni zavodi v državi, med njimi tudi Ljubljanska kreditna banka. Tudi slovenske kreditne zadruge so se obilo posluževale zaščite. Tako je do leta 1936 kar 136 članic Zadrुžne zveze, vključno s centralo, uveljavilo pravico do odloga izplačil. V naslednjem letu je temu zgledu sledila konkurenčna Zveza slovenskih zadrug, ki si je, kakor pred tem že 100 njenih članic, tudi pridobila zaščito. Natančneje o teh vprašanjih, prevsem o zakonodajni plati glej Sl. list št. 97, 99, 100/1933, str. 1125-1128, 1137-1138, 1145-1149. O pridobivanju statusa zaščitene denarnega zavoda pa še Narodni gospodar št. 6 in 10/1936, str. 81 in 153 ter Arhiv Republike Slovenije (AS), Zveza slovenskih zadrug, neurejeno, Zapisnik seje načelstva z dne 5. septembra 1937, in Mijo Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb 1958, str. 367.

²² Zakon o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju in zakona o podaljšanju njegove veljavnosti, Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine št. 33/1932, str. 653-655, (dalje Sl. list). Pri povzemanju zakona smo se naslonili tudi na razpravo Mateje Maček: Urejanje kmečkih dolgov v stari Jugoslaviji, Zgodovinski časopis št.3/1989, str. 420-423, ki je plod diplomske naloge na Katedri za pravnozgodovinske vede Pravne fakultete v Ljubljani. Mačkova je s pravniško natančnostjo analizirala in komentirala razvoj zaščitne zakonodaje in nam tako znatno olajšala delo.

²³ Stenografske beležke Narodne skupštine Jugoslavije, knjiga 4/1932, seja z dne 12. aprila 1932, str. 314-317, 329-330.

Moratorij naj bi veljal le pol leta. V tem času naj bi vlada pripravila zakon o konverziji in tako prešla v drugo etapo, kar pa se ni zgodilo, saj so poslanci ob drugem podaljšanju moratorija v decembru 1932 ministrskemu svetu dali pravico do izdajanja uredb z zakonsko močjo in z veljavnostjo do enega leta, pri čemer bi skupščino predhodno samo seznanil z njeno vsebino. Obenem so aprilskemu zakonu dodali dopolnilo, ki je odrejalo moratorij tudi za terjatve Državne hipotekarne in Privilegirane agrarne banke ter kreditnih zadrug,²⁴ kar razen v primeru Agrarne banke ni imelo odmeva.²⁵

Vlade so pravico do izdajanja uredb v naslednjih letih precej izkoriščale, saj so vsako leto po izteku veljavnosti neke uredbe izdali novo. Vsaka uredba je prinesla kako novost, vendar v njih ni bilo čutiti celovitosti pristopa. Prva uredba je izšla že v avgustu 1933, ko so nekoliko dopolnili "Zakon o zaščiti kmetov",²⁶ nato pa ji je sledila "Uredba o zaščiti kmetov" v novembru 1933. Ta uredba, ki je še vedno štela vse zadolžene kmete, je prinesla tri pomembne novosti, in sicer novo razširjeno definicijo kmeta, določitev odplačilnih rokov in pomoč denarnim zavodom. Z novo definicijo kmeta so močno razširili krog upravičencev do zaščite, tako so v Sloveniji določila uredbe lahko uporabljali tudi kajzarji, bajtarji in viničarji. Določili so dvanajstletni odplačilni načrt, pri čemer naj bi kmetje plačevali natančno 6,02-odstotne obresti pri denarnih zavodih in 3,54-odstotne pri privatnih upnikih. Začetni obroki naj bi bili majhni, kasneje pa vedno večji v skladu s pričakovanim izboljšanjem gospodarskih razmer, ko bi kmetje lahko že redno servisirali svoje obveznosti. Pričakovano izboljšanje bi po vladnih obetih moralo nastopiti že v treh letih, saj je zakonodajalec samo za ta čas predvidel prepoved prisilnih izterjav. Denarnim zavodom naj bi pomagali tako, da bi njihove terjatve imele prednost pri reeskontu ali lombardu v vseh državnih ali privilegiranih finančnih institucijah, vendar le do polovice vrednosti terjatve, denar za to bi priskrbela vlada.²⁷ Ta uredba je vsebovala že vse prvine razdolžitve (znižanje obresti, natančno določena amortizacija dolgov), razen odpisa dela dolgov kmetom, vendar so bile predlagane rešitve v tako elementarnem stanju, da niso zagotavljale tudi udejanjanja v vsakdanjem življenju.

²⁴ Zakon o podaljšanju zakona o zaščiti kmetov (...), Sl. list št. 85/1932, str. 1125; Zakon o ponovnem podaljšanju veljavnosti zakona o zaščiti kmetov (...), Sl. list št. 104/1932, str. 1269; Stenografske beležke (...), knjiga 6/1932, seja z dne 17. oktobra 1932, str. 37-55, in knjiga 1/1932, seja z dne 12 in 14. decembra 1932, str. 270, 308-315.

²⁵ Njeni predstavniki, ki so dotedaj zakon hvalili kot konsistenten in razmeram primeren, so naenkrat, ker je šlo za njihove interese, spremenili mnenje. Poslej so trdili, da ne ustreza niti upnikom niti dolžnikom, škodljivo pa naj bi vplival tudi na gospodarstvo v celoti (Vučo, Agrarna kriza, str. 205). Nasprotno so slovenski zadružni krogi spremembo položaja mirno vzeli na znanje (Zadružni vestnik št. 12/1932, str. 183).

²⁶ Uredba o dopolnitvah in izpremembah zakona o zaščiti kmetov (...), Sl. list št. 72/1933, str. 871.

²⁷ Uredba o zaščiti kmetov, Sl. list št. 97/1933, str. 1125-1128. Tudi tokrat smo se pri povzemanju določil uredbe naslonili na Maček, nav. delo, str. 423-425.

Uredba je veljala le slabo leto dni. Tik preden naj bi kmetje plačali prvi obrok so izdali novo,²⁸ ki je bila večidel enaka prejšnji, v znatnem delu je imela celo isto besedilo. Sedaj so zaokrožili obresti na enostavnih 6 % pri denarnih zavodih in 3,5 % pri drugih upnikih. Obrestni meri so prilagodili tudi dvanajstletne odplačilne načrte in na novo izračunali anuitete, ki so sedaj zmerneje naraščale. Plačilo prvega obroka so odložili za leto dni, do 15. novembra 1935, preostalih enajst pa je zapadlo v plačilo do istega datuma v naslednjih letih. Že kmalu so v kmetijskem ministrstvu spoznali, da predpisane obresti niso imele realnega kritja v donosnosti kmetijstva.²⁹ Zato je vlada z dopolnilno uredbo že v februarju 1935 znižala obrestno mero s šestih na 4,5 % oziroma na odstotek letno pri privatnih upnikih.³⁰

Kot vemo je v letu 1935 prišlo do zamenjave na vladnem krmilu, ko je dotedanjo vlado Jugoslovanske nacionalne stranke zamenjala Stojadinovičeva vlada Jugoslovanske radikalne zajednice, ki je končno izvedla dolgo napovedovano razdolžitev kmetov v obliki konverzije. Nova vlada je bila pred težko nalogo, saj je javnost od nje pričakovala hitre in učinkovite ukrepe, ker je bilo jasno, da moratorij in spreminjanje uredb ravno v trenutku, ko bi jih morali pričeti uresničevati, ni državi prineslo nič dobrega, temveč je samo povečevalo nezaupanje in vnašalo nemir ter dolgoročno negotovost v kreditni sistem. Zdrav kreditni sistem pa je bil nujen pogoj za nestrpno pričakovan nov konjunktorni gospodarski cikel. Nova vlada je bila v resničnem precepu, ker je prejšnja znižala obresti, ne da bi temu tudi prilagodila odplačilne načrte, obenem pa se je naglo bližal rok, ko bi kmetje morali plačati prvi obrok. V plačilno sposobnost in voljo kmetov, ki so zaradi dotedanjih izkušenj in različnih govoric pričakovali črtanje dela dolgov, je le redko kdo verjel. Čeprav je vlada javno obljubljala trajno rešitev že v letu 1935, je zavestno izdala novo uredbo, s katero je dopolnila tisto iz leta 1934 in tako pridobila leto dni časa za temeljito pripravo konverzije kmečkih dolgov. Nova uredba je bila le deloma nova, spremembe so nastopile pri odplačilnem načrtu, ki so ga uskladili z znižanimi obrestnimi maržami. Prvič se je zgodilo, da je zakonodajalec predvidel možnost znižanja dolgov pri tistih kmetih, katerih dolgovi so presegali polovico vrednosti imetja. Dogajanje v prejšnjih letih jih je pač utrdilo v spoznanju, da kmetje dolgov v celoti nikoli ne bodo zmogli plačati. Na ta način so bistvu definirali prezadolženega kmeta, ki je pravico do znižanja moral uveljavljati na sodišču. Prvič je bila tudi nakazana sanacija denarnih zavodov,

²⁸ Uredba o zaščiti kmetov, Sl. list št. 72/1934, str. 745-749.

²⁹ V to so jo prepričala vplačila na račun obresti v letu 1934. Tako so slovenski zadolženi kmetje članicam Zadružne zveze plačali slabo polovico, pri Zvezi slovenskih zadrug so beležili 40 %, članice Zveze jugoslovanskih hranilnic pa le 30 % vplačila. Več o vplačilih na račun obresti v letu 1934 išči v Zadružnem vestniku št. 1/1935, str. 12-13. Predvidevamo lahko, pač glede na stanje po letu 1937, ko so kmetje dejansko pričeli odplačevati dolgove, da so v drugih jugoslovanskih predelih ugotavljali neprimerno bolj klavrne rezultate.

³⁰ Uredba o izpremembah in dopolnitvah Uredbe o zaščiti kmetov z dne 3. avgusta 1934, Sl. list št. 13/1935, str. 109.

saj je država upnikom obljubljala "pravično povračilo" za odpisani del dolgov, kar naj bi urejal poseben zakon.³¹ Ta uredba je samo nakazovala smer predvidene razdolžitve, zapisane določbe so bile nejasne in nedodelane. Zato je bilo tudi neposvečenim jasno, da ne gre za dokončno rešitev in da se bo treba na novo in celovito lotiti tega vprašanja. Premikati pa se je vendarle začelo.

Končno so jugoslovanski kmetje in njihovi upniki dočakali september leta 1936, ko je vlada po obširnih pripravah in obilnem najavljanju v javnosti prešla v tretjo fazo reševanja kmečkih dolgov. Stojadinovičeva vlada je morala narediti kompromis in je z "Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov"³² celovito uredila položaj dolžnikov kot tudi upnikov. Že poimenovanje uredbe je pričalo, da so to pot resno in odločno mislili na trajno rešitev in ne kot dotedaj le na enoletne ukrepe. Vlada je hotela prekiniti štiriinpolletno stanje negotovosti, obenem pa tudi zagotoviti pogoje za sanacijo denarnih zavodov in ponovno kreditno usposobitev kmetov.

Po uredbi je vse dolgove zaščitenih kmetov pri denarnih zavodih v imenu države prevzela Privilegirana agrarna banka, a le tiste ki so nastali do proglasitve moratorija. V prejšnji uredbi so določili individualno zniževanje dolgov, sedaj pa so linearno znižali vse kmečke dolgove, ki niso presegali 25.000 dinarjev, za polovico. Tolikšen odpis, 12.500 dinarjev namreč, je bil nujen zaradi prevlade malih kmetov med dolžniki s takimi dolgovi in padca kmečke plačilne sposobnosti oziroma uskladitve vrednosti dolgov z aktualnimi kmetijskimi cenami, ki so bile sredi tridesetih let kar prepolovljene glede na desetletje poprej,³³ ko se je kmetom pričela nabirati večina dolgov. Za dolgove med 25.000 in pol milijona dinarjev so še naprej veljala določila iz prejšnjega leta. Na dolžnikovo prošnjo jih je zniževalo sodišče po lastni presoji, a največ za tretjino oziroma do polovice vrednosti njegovega imetja. Dolgov premožnejših kmetov, ki so imeli več kot 50 hektarjev obdelovalne zemlje in so dolgovali nad pol milijona dinarjev, banka ni prevzemala. Njim so v posebnem postopku dolžino odplačevanja določali na osnovi zadolženosti hektarja zemlje. Banka tudi ni prevzemala terjatev zavarovalnih družb, ustanov za delavsko zavarovanje, cerkvenih fondov, kulturnih, prosvetnih in humanitarnih ustanov. Njihove terjatve se niso zniževale, temveč so jih morali kmetje poravnati v dvanajstih letih s 3,5-odstotnimi obrestmi. Ravno tako ni bilo možno konvertirati kmečkih dolgov pri Državni hipotekarni banki in privatnih upnikih. Dolžniki Hipotekarne banke so bili deležni znižanja obrestne mere na 4,5 % in dvanajsetletnega odplačilnega roka od dneva zadolžitve. Dolg, ki je nastal pri privatniku zaradi nakupa blaga na kredit, se ni zmanjšal, zato pa ni bilo potrebno plačevati obresti. Ostali dolgovi pri privatnikih so se zniževali za polovico v breme upnikov, plačilni rok je bil odrejen na dvanajst let s 3-odstotnimi obrestmi.

³¹ Uredba o zaščiti kmetov z dne 30. septembra 1935, Sl. list št. 82/1935, str. 775-780. Glej tudi Maček, nav. delo, str. 429-430.

³² Sl. list št. 79/1936, str. 752-760. Glej tudi Maček, nav. delo, str. 431-435.

³³ Gnjatović, nav. delo, str. 165-166.

Privilegirana agrarna banka je polovico neznižanega dolga in obresti prevzela takoj in to vsoto knjižila v dobro zavoda na njegov tekoči račun pri navedeni banki. To terjatev naj bi jim izplačala v štirinajstih enakih letnih obrokih s 3-odstotnimi obrestmi. V ta namen so pri banki formirali poseben sklad, v katerega so se stekala sredstva, ki so jih dolžniki nakazovali banki preko davčne uprave in Poštne hranilnice. Konvertirane dolgove naj bi kmetje odplačali po posebnem odplačilnem načrtu v dvanajstih letih s 4,5-odstotnimi obrestmi, pri čemer so bile anuitete vseskozi enake, le da se je znotraj njih spreminjalo razmerje med zneskom za odplačilo glavnice in obresti. Z leti in pričakovano konjunkturo bi tako čedalje manj bremenile dolžnike. V odvisnosti od dinamike kmečkih vplačil naj bi se vršila tudi nakazila denarnim zavodom. Po uredbi je imela banka pravico izplačati denarne zavode na njihovo zahtevo z "boni za izplačilo kmečkih dolgov", ki so bili vnovčljivi z lombardiranjem.

Breme polovice odpisanih dolgov so si delili denarni zavodi in država. To je pomenilo, da je četrtno neznižanega dolga prevzela država in denarnim zavodom nadoknadila odpisano vsoto v obliki obveznic s 3-odstotnimi obrestmi, ki so bile izplačljive v dvajsetih enakih letnih obrokih. V ta namen je vlada konec leta 1936 izdala "Obveznice za likvidacijo kmečkih dolegov" v višini pol milijarde dinarjev, čeprav ji je uredba dovoljevala emisijo 900 milijonov. Servisiranje tega javnega dolga je v celoti nosil redni državni proračun.³⁴ Tudi te obveznice so denarni zavodi lahko lombardirali, kar so slovenske kreditne zadrage tudi izkoristile pri Poštni hranilnici.³⁵ Preostalo četrtno dolga so denarni zavodi odpisali v lastno breme na račun rezervnega sklada in glavnice. V primeru, da to ni zadostovalo, kar se je velikokrat dogajalo pri manjših zavodih, je razliko pokrila država z obveznicami.

Sto uredbo, ki je problem kmečkih dolgov obravnavala celovito, so bili končno sprejeti ustrezni predpisi, da so lahko pričeli z obsežno sanacijo znatnega števila ekonomskih subjektov v državi. Čeprav jugoslovanska inačica razdolževanja kmetijstva oziroma sanacije kmetov in njihovih upnikov ni bila izvirna, temveč je združevala v tujini že preizkušene ukrepe, se je začela zelo pozno, ko so jo po Evropi že nekaj let izvajali. Odlaganje ali boljše rečeno zavlačevanje je imelo na domačem dvorišču tako pozitivne kot tudi negativne posledice. Pozitivne so se odražale v tem, da je bila "Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov", z upoštevanjem

³⁴ Prav tam.

³⁵ Vladimir Murko: Potek likvidacije kmečkih dolgov in bodoči položaj naših denarnih zavodov in njihovih vlagateljev, Tehnika in gospodarstvo št. 3-4/1938, str. 81. Poštna hranilnica je bila slovenskim kreditnim zadrugam pripravljena dati za 130 milijonov dinarjev lombardnih posojil, vendar žal ne vemo v kolikšni meri so bila ta posojila realizirana. Po izkazanem interesu zadrug, ki je bil razumljivo zelo velik, lahko sklepamo, da vsaj pretežni del, če že ne celotna vsota. V fondih slovenskih zadružnih zvez najdemo veliko število prošenj kreditnih zadrug za lombardna posojila naslovljene na Poštno hranilnico. Za posojila zadrage niso zaprosale same, temveč so o svojih potrebah obveščale centrale, ki so nato posredovale skupno prošnjo za celotno revizijske zvezo. Več o tem glej AS, Zadružna zveza, neurejeno; AS, Zveza slovenskih zadrug, neurejeno.

v življenju preizkušenih rešitev, že ob izdaji konsistentna in je v naslednjih letih ni bilo potrebno dopoljevati. Negativne posledice pa je preko krize bančnega sistema občutilo vse prebivalstvo in gospodarstvo v celoti, saj je nekajletna splošna nelikvidnost kmetov in denarnih zavodov hromila gospodarsko aktivnost v državi ter dodobra omajala zaupanje v domači bančni sistem. Strokovnjaki so govorili celo o njegovi "tahi likvidaciji" po letu 1932. Jozo Tomašević pa je na to temo zapisal, da je bančni sistem zaradi mačehovskega odnosa oblasti, ki mu ni bilo para v Evropi, skorajda propadel in postal, kakor je ogorčeno zapisal "absolutno impotenten".³⁶

³⁶ Tomašević, nav. delo, str. 67.

Žarko Lazarević

THE EPILOGUE OF THE YUGOSLAV CRISIS OF PEASANT INDEBTEDNESS IN THE THIRTIES AND COMPARISON WITH SOME EUROPEAN COUNTRIES

S u m m a r y

During the Recession, almost all European countries struggled against considerable economic difficulties. In agriculture, the crisis was most emphasised by the high indebtedness of the agrarian population. The counter-measures adopted by these countries can be classified into three groups: general financial policy, general agrarian policy and special agrarian policy measures. The first two groups both showed the tendency towards raising prices in agriculture, though through different methods. The first achieved this by devaluing the national currency, the second, however, by imposing high customs duties and subsidising domestic production. The latter was the policy of the importing countries, while the exporters were compelled to purchase the surplus domestic produce and then sell it abroad at any price. The third group encompassed measures to protect farmers from bankruptcy. At first, the State prevented forced exaction of debts, later, however, it wrote off part of the debt to the debtors, lowered interest rates and prescribed long-term repayment. In the third phase, the State usually provided for the creditors through the conversion of debts. By assuming the debts, the State undertook to cover any losses that the creditors may have sustained. Their claims were normally reimbursed by way of treasury bonds payable on a longer term. These bonds could also be used as securities for loans from financial institutions.

Yugoslavs went through all these phases. Although they devaluated the dinar in 1931, this had no real effect on prices, due to a very restrictive monetary policy dictated by external factors, which soon annulled the beneficial effects of devaluation. Yugoslavia, as a typical exporter of agrarian produce and like other exporting countries, founded a special company for exporting produce, mainly wheat. In this manner, the Yugoslav government, in spite of the high expenditure which domestic consumers had to pay, succeeded in keeping the prices of domestic cereals high above the world level throughout the thirties. Within the framework of the third group of measures, the Yugoslavs declared a moratorium on agrarian debts contemporaneously with other comparable European countries. At this point, however, things came to a halt and took four and a half years before the authorities created an adequate legal basis for the conversion of the agrarian debts after 1936. The conversion rested on the same principles as in other countries. Half of the farmers' debts were written off, the interest rate lowered and a twelve year repayment period prescribed, throughout which the annuities were to remain unchanged, except for the ratio between the principal and interests. Claims by the financial institutions (those by private creditors were not subject to conversion) were assumed by an authorised state bank and reimbursed in the form of vouchers and government bonds. These government securities were either amortised in equal instalments during a twenty year repayment period or were utilised by monetary institutions for taking loans on deposits from the State financial institutions. By converting the agrarian debts, Yugoslavia achieved two important goals for the national economy. Namely, they succeeded in restoring creditworthiness to farmers and rescued monetary institutions from the illiquidity in which they had found themselves after dubious investments in agrarian loans. With the normalisation of the credit system and a slightly more flexible and expansive monetary credit policy in the second half of the thirties, all conditions were created for a new conjuncture cycle in the Yugoslav economy.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (HISTORICAL REVIEW)

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE OSREDNJA SLOVENSKA HISTORIČNA REVIIJA

Zgodovinski časopis (ZČ) že skoraj pol stoletja izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študija splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobj zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobj, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tudi na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih inštitucij ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem.

V zadnjih letih kar okoli petina razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se izven meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je preseгла 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo **postopoma ponatisnilo** vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov!) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V **Zbirki Zgodovinskega časopisa** pa je doslej izšlo že trinajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanjih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na **upravi ZČ**: Ljubljana, Aškerčeva 2, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, tel.: 061-1769-210. Naročništvo na osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejemanje ZČ (štiri zvezki v letu 1995 veljajo za zaposlene 2700 SIT, za upokoјence 2000 SIT ter za dijake in študente vsega 1350 SIT), obveščенost o dejavnosti Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev ter galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več števil revije uprava nudi možnost brezobrestnega obročnega odplačevanja.